

Neznámé poukázky potravního spolku Výpomocné pokladnice v Brně

V souvislosti s rozvojem průmyslové výroby, přílivem pracovních sil z venkova do měst a zrušením poddanství došlo v průběhu 19. století k částečnému rozrušení dosavadních sociálních vztahů. Velké množství osob žilo v novém prostředí pod hranicí bídy. Státní sociální zákonodárství v podobě, jakou známe dnes, v té době prakticky ještě neexistovalo a stará cechovní ochrana zaměstnanců přestala ve městech fungovat. Proto neudivuje, že si občané začali zakládat vlastní svépomocná sdružení. Specifickou odnoží spolkového života se staly tzv. potravní a úsporní spolky. Vůbec první organizace tohoto typu vznikla ještě za metternichovského režimu v roce 1847 a nesla název Pražský potravní a úsporný spolek. Hlavní náplní její činnosti byl příjem peněz od svých členů. Za ně pak byly nakupovány potraviny a předměty běžné denní spotřeby, které byly členstvu prodávány za pevné ceny, což napomáhalo ke stabilizaci sociálních poměrů chudých lidí a znesnadňovalo činnost překupníků a šmelinářů.

Prudký rozvoj potravních spolků nastal po liberalizaci podnikání, tj. po vydání živnostenského řádu v roce 1859 a obchodního zákoníku v roce 1862. Zpočátku družstva tohoto typu fungovala bez regulace zákonnými normami. Nicméně v roce 1867 byla po schválení spolčovacího zákona definována jako hospodářské spolky a od nabytí účinnosti tzv. družstevního zákona z roku 1873 (říšského zákona č. 70 o výdělkových a družstevních společenstvech) působily potravní spolky jako výdělková a hospodářská společenství. Další důležitou právní normou upravující činnost těchto spolků byl revizní zákon přijatý v roce 1903 (říšský zákon č. 133 o revizi společenstev výdělkových a hospodářských a jiných spolků). Oba zákony byly formulovány tak pregnantně, že přečkaly nejenom Rakousko-Uhersko, ale též období první republiky a zrušeny byly až v roce 1954. V Rakousku jsou v aktualizované podobě platné dodnes.

Jedním ze sdružení výše uvedeného typu byl potravní spolek Výpomocná pokladnice v Brně. Povšimněme si podrobněji jeho osudů. K neformálnímu ustavení došlo z popudu poslance moravského zemského sněmu Ignáta Wurma dne 22. února 1863. Zpočátku spolek působil prozatímně s povolením c. k. policejního ředitelství na základě zákona z roku 1852. Několikrát změnil své sídlo a téměř zanikl poté, co první skladník způsobil jakési nepřístojnosti. Po obnově důvěry však společenství rychle rostlo. Jestliže koncem roku 1863 měla Výpomocná pokladnice 98 členů a jmění ve výši 319 zlatých 70 krejcarů, v průběhu následujícího roku stoupl počet přispěvatelů na 129 a jmění na 1557 zlatých 7 ³/₄ krejcaru. Prodej potravin a vedení účtů v této době zajišťovali bezplatně výborem určení, měsíčně se střídající členové. Provozovna spolku fungovala třikrát v týdnu – v sobotu večer, v neděli ráno a v pondělí večer, vždy po třech hodinách. K usnadnění nákupu a prodeje přispěly dobrovolné dary některých členů. Jednalo se například o provedení stolařských prací zdarma, věnování pokladny, truhly na mouku aj. V roce 1864 vznikla spolková knihovna.

Dne 19. února 1866 po delších jednáních obdržel spolek od c. k. místodržitelství schválené stanovy, na jejichž základě byla svolána první řádná valná hromada a zvolen nový výbor. Členové současně zahájili rozsáhlé společenské aktivity. K popularizaci svépomocných seskupení přispělo pořádání řady výletů do okolí Brna. V roce 1868 pak Výpomocná pokladnice vyslala deputaci k slavnostnímu položení základního kamene k Národnímu divadlu v Praze a o rok později finančně podpořila stavbu Besedního domu v Brně.

Dne 8. listopadu 1868 koupil spolek od zámečnického mistra Josefa Dvořáka za 16 500 zlatých dům na Jezuitské ulici č. 13 (čp. 12)), který se pak na dlouhá desetiletí stal centrem jeho činnosti. Již od počátku se zde nacházela kromě prodejny a skladu potravin také nálevna piva a vína pro členy. Ti již v tomto období pro odběr zboží používali tzv.

„tržební lístky“. Bezplatné obstarávání služeb postupně přestalo být možné, a tak byl za určité procento ze zisku najat skladník a hostinský. Na přelomu let 1870 a 1871 provedl inženýr Florian Zedník zastřešení dvora, a tak spolek získal tolik potřebné místo pro konání valných hromad a zábav.

Velmi bohatým na události byl rok 1871, kdy se Výpomocná pokladnice stala akcionářkou nového cukrovaru ve Šlapanicích.

Obr. 1 – zahrádka Výpomocné pokladnice, pohlednice z počátku 20. stol.

Její členové se v hojném počtu účastnili svěcení praporu brněnského Sokola i německého dělnického vzdělávacího spolku v Brně. Osvětu zajišťovaly přednášky o účetnictví, zdravotnictví a politických záležitostech dělnictva. Na sklonku roku byla uspořádána sbírka, z jejíhož výnosu se pro děti chudých členů uskutečnila slavnost vánočního stromku. Tuto akci finančně významně podpořil hrabě Egbert Belcredi, velkostatkář v Líšni u Brna. Za své zásluhy byl spolu s dalšími významnými představiteli tehdejšího společenského života JUDr. Aloisem Pražákem a JUDr. Ctiborem Helceletem jmenován čestným členem (všichni uvedení pánové se čestnými členy stali v letech 1871-1873).

Potravní spolek přispíval na různé dobročinné účely. Například v roce 1872 pomohl podpořit postižené velkou povodní v Čechách a též v následujících letech ho nacházíme mezi přispěvateli Matice školské v Brně, Národního divadla v Brně, podporovacího spolku české průmyslové školy v Brně, spolku Červeného kříže

v Brně a řady dalších organizací. Pro zajímavost lze uvést, že určitou finanční částku daroval také městské radě v Praze na Brožíkův obraz. Postupně se rozšiřoval předmět činnosti spolku. V roce 1891 získal oprávnění k podávání pokrmů, výčepu piva a vína pro veřejnost na období od 1. května do 30. září každého roku (obr.1).

Obr.2 – Pozdrav z Výpomocné pokladnice, původní dům (levé foto), pohlednice z počátku 20.stol.

Toto povolení bylo v roce 1905 doplněno o možnost nabízet hostům také kávu, čaj a jiné teplé nápoje spolu s výše uvedeným občerstvením v zimním období (obr.2). Dosavadní prostory na Jezuitské ulici č. 13 přestaly vyhovovat potřebám spolku i hostů a proto byl dům zbourán a v roce 1907 nově vystavěn (obr.3).

Znám je popis objektu z roku 1940 z pera stavitele Václavka. Dvoutraktová budova sloužila jako

obchodní a činžovní dům. V přízemí se nacházela vstupní chodba prodloužená celou hloubkou budovy až do zahrady. V přední části byl obchod o rozměrech 5, 5 x 11, 2 m a v zadním traktu skladiště o rozměrech 6, 2 x 14, 5 m. V prvním patře směrem do ulice byla umístěna obchodní místnost, klubovna a manikura, v zahradním křídle mohli hosté využít restaurační sál vysoký 6, 2 m (tedy zřejmě zabíral první a i druhé patro), k němuž přiléhaly provozní místnosti.

Obr.3 – druhý dům zprava s názvem na štítě „VÝPOMOCNÁ POKLADNICE“, pohlednice z r. 1909.

V prvním patře směrem do ulice byla umístěna obchodní místnost, klubovna a manikura, v zahradním křídle mohli hosté využít restaurační sál vysoký 6, 2 m (tedy zřejmě zabíral první a i druhé patro), k němuž přiléhaly provozní místnosti.

V průčelním traktu ve druhém, třetím a čtvrtém poschodí užívali nájemníci třípokojové byty, přičemž dva pokoje byly obráceny směrem do ulice a jeden pokoj s kuchyní osvětlovala okna do dvora. Každý byt byl

vybaven koupelnou, předsíní, záchodem a spíží. Obytný byl v horních patrech také zahradní trakt, kde žil ve třetím poschodí nájemce restaurace a ve čtvrtém poschodí domovník, který se o tyto prostory dělil s kancelářím o dvou místnostech. Vybavení domu bylo zcela moderní, do všech kuchyní, koupelen a záchodů vedl vodovod a v každé místnosti se nacházely elektrické svítílny. Dvoupatrové sklepy byly opatřeny výtahem. Střední odhadní hodnota domu činila v roce 1940 celkem 670 430 K.

Z movitého majetku spolku stál kromě inventáře prodejny a skladů za zmínku pivní tlakostroj, kulečník, dvoje americká stáložárna kamna, psací stroj „Underwood“, automatická váha „Expres“ a dvacet sádrových odlitků poprsí českých mužů – vlastenců.

Ke konci roku 1939 činil počet členů družstva 570, kteří vlastnili celkem 787 závodních podílů. Do srpna 1940 však vystoupilo nebo bylo vyloučeno 79 členů, takže v tomto měsíci zůstávalo ve spolku 491 osob se 682 splacenými podíly o hodnotě 50 K. Aktivně se však projevoval jen zlomek členské základny, neboť u spolku údajně nakupovalo pouze 160 členů.

Po vzniku protektorátu se nad spolkem začaly stahovat mraky. Po nabytí účinnosti vládního nařízení č. 259/1939 ze dne 21. září 1939, o splynutí a o převodu závodů výrobních a hospodářských společenstev, se totiž začalo uvažovat o sloučení družstva se „Vzájemností-Včelou“, sídlící v Brně na Družstevní ulici č. 5 v Židenicích. Na sjednocení kromě vlastního kapitálově silnějšího zájemce naléhala také Moravská jednota založená, raiffeisenek a družstev v Brně a Ústřední svaz družstev v Praze, který v srpnu 1940 poslal do Výpomocné pokladnice Gustava Plavce, aby provedl revizi. Těsně po jejím ukončení se konala společná schůze představenstva a dozorčí rady, která schválila dobrovolné sloučení.

U členské základny však toto rozhodnutí vyvolalo mohutnou vlnu nesouhlasu, jehož následkem bylo odeslání protestního dopisu ministerstvu obchodu. V listu se mj. uvádí, že vládní vyhláška explicitně slučování nenařizuje. Ústřední svaz družstev se údajně přesto pokouší sjednotit všechna družstva včetně těch, které nejsou jeho členy. To byl též případ Výpomocné pokladnice. Dále rozhořčení podílníci uvádí, že zástupci pražské zastřešující družstevní organizace na ně vyvinuli nátlak, když tvrdili, že každý člen hlasující na valné hromadě proti sloučení musí být uveden plným jménem. Toto prohlášení údajně doprovodila jakási nejmenovaná osoba slovy: „A to víte, když je někdo zapsán dnes u úřadu, co to znamená, a jaké to může mít pro něho nemilé následky, neříkám přímo koncentrační tábor nebo Špilberk, ale...to víte, kdo je jedenkrát u úřadu zapsaný, tak se o něm ví.“ Na to reagovalo ministerstvo sociální a zdravotní správy, které mezitím podnět obdrželo, upozorněním, že jakékoliv vyhrožování není přípustné. V únoru 1941 se proti nařčení bránil ředitel „Vzájemnosti-Včely“, přičemž mj. uvedl, že „jest nemyslitelné, že by někdo ze zodpovědných činitelů mohl vůbec kdy při jednání tak postupovati.“ Uvedl naopak, že sloučení mělo být provedeno na dobrovolné bázi a nakupujícím členům zvýšen dosavadní podíl z 50 K na 300 K. V případě úmrtí člena údajně získal pozůstalý slib výplaty 1000 K z pohřebního fondu.

V každém případě Výpomocná pokladnice svou existenci uhájila, jak vyplývá z daňové evidence na léta 1942 a 1943. Provedena byla pouze drobná úprava stanov. Okolnosti zániku spolku však dosud nejsou známy. Definitivní ukončení činnosti zřejmě spadá až do období počátku existence komunistického režimu.

Tolik Archiv města Brna. O poukázkách, které jsme dostali k posouzení žádná zmínka. Jedná se o zatím nepublikované poukázky s textem Výpomocná pokladnice potravní spolek v Brně s hodnotami od 10h až po20K. O důvodu jejich vydání můžeme pouze spekulovat. Nebude se zřejmě jednat o nouzovky v pravém slova smyslu, kde důvodem vydání byl nedostatek drobného oběživa, a my máme k dispozici celkem vysoké nominály 10 a 20 K, ale pravděpodobně byl důvod k jejich vydání snadnější přístup členů spolku ke zboží a službám, které jim spolek nabízel. Od svých členů vybírali peníze za které jim pravděpodobně dávali tyto poukázky, kterými mohli členové spolku platit přímo ve Výpomocné pokladně. Jejich časové zařazení je velmi obtížné, protože z doby první republiky se v archívech nedochovaly žádné písemnosti týkající se tohoto spolku. Ani informace na poukázkách „společenstvo s omezeným ručením“ nám to neusnadní, protože společenstvem s ručením omezeným se pokladnice stala již na základě zákona ze dne 9. dubna 1873, číslo 70 říšského zákoníku a do rejstříku společenstev u c. k. zemského obchodního soudu zapsána dne 25. června 1874. Zřejmě se bude jednat o období let 1914 – 1921. Všechny poukázky jsou tištěny černou barvou na bílém nebo jinak zbarveném kartonu. Průměrný rozměr je 63 x 42 mm.

Po prvním a druhém vydání tohoto článku jsme od čtenářů získali několik dalších poukázek.. Proto tento článek otiskujeme znovu s doplněnými údaji

Většina těchto poukázek má na rubové straně některé z níže uvedených razítek, pro usnadnění označených jako vzor A až E.

vzor raz. A

„VÝPOMOCNÁ POKLADNICE
REMESLNÍKŮ V BRNĚ“

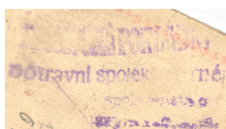
vzor raz. B

„Výpomocná pokladnice
potravní spolek v Brně, zapsané
společenstvo s omezeným ručením“

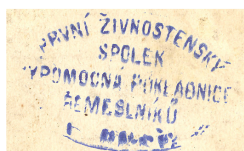
vzor raz. C

„VÝPOMOCNÁ
POKLADNICE potravní spolek
v Brně, zapsané společenstvo
s omezeným ručením“

vzor raz. D

„VÝPOMOCNÁ POKLADNICE
potravní spolek v Brně, zapsané
společenstvo s omezeným
ručením“

vzor raz. E

„PRVNÍ ŽIVNOSTENSKÝ SPOLEK
VÝPOMOCNÁ POKLADNICE
REMESLNÍKŮ V BRNĚ „

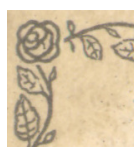
Identifikovali jsme také celkem 11 vzorů dekorativních rámečků, z nichž se některé opakují u různých nominálů. Označili jsme je římskými číslicemi I až XI.

vzor rámečku I

vzor rámečku II

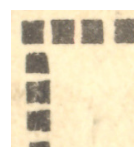
vzor rámečku III

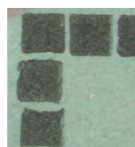
vzor rámečku IV

vzor rámečku V

Vzor rámečku VI

vzor rámečku VII

vzor rámečku VIII

vzor rámečku IX

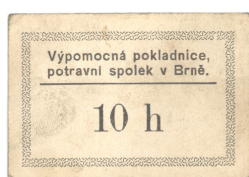

vzor rámečku X

vzor rámečku XI

Popis a vyobrazení jednotlivých poukázek:

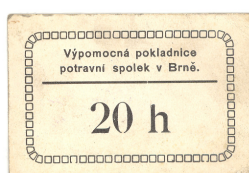
1.I.a - 10 h bílý karton, 63 x 42 mm, tisk černý, rámeček vzor I, na R raz. vzor A

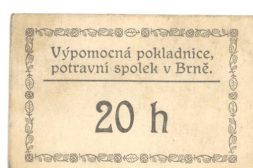
1.II - 10 h bílý karton, 62 x 44 mm, tisk černý, rámeček vzor II, na R bez raz.

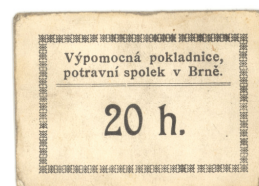
2.I.a - 20 h bílý karton, 64 x 44 mm, tisk černý, rámeček vzor I, na R raz. vzor A

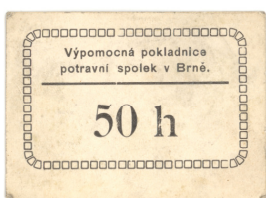
2.II.c - 20 h bílý karton, 63 x 42 mm, tisk černý, rámeček vzor II, na R raz. vzor C

2.III.a - 20 h bílý karton, 64 x 40 mm, tisk černý, rámeček vzor III, na R raz. vzor A

2.IV.a - 20 h. bílý karton, 66 x 47 mm, tisk černý, rámeček vzor IV, na R raz. vzor A

3.II - 50 h bílý karton, 63 x 46 mm, tisk černý, rámeček vzor II, na R bez raz.

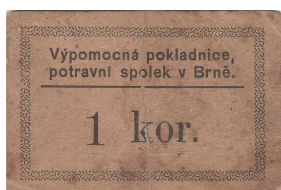

3.V.a.- 50 h bílý karton, 63 x 43 mm, tisk černý, rámeček vzor V, na R raz. vzor A

3.V.e - 50 h bílý karton, 63 x 43 mm, tisk černý, rámeček vzor V, na R raz. vzor E

3.VI.b - 50 h bílý karton, 62 x 44 mm, tisk černý, rámeček vzor VI, na R raz. vzor B

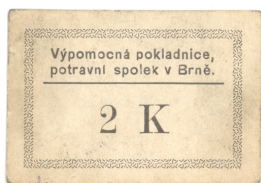
4.I - 1 kor. bílý karton, 65 x 46 mm, tisk černý, rámeček vzor I, na R bez raz.

4.II - 1 K oranžový karton, 62 x 44 mm, tisk černý, rámeček vzor II, na R bez raz.

4.XI - 1 K oranžový karton, 65 x 46 mm, tisk černý, rámeček vzor XI, na R bez raz.

5.I.a - 2 K bílý karton, 64 x 43 mm, tisk černý, rámeček vzor I, na R raz. vzor A

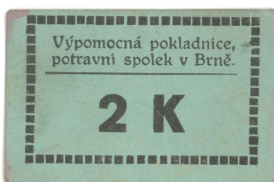
5.I.e - 2 K bílý karton, 64 x 43 mm, tisk černý, rámeček vzor I, na R raz. vzor E

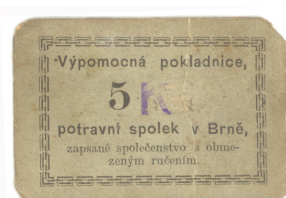
5.I.2.a - 2 K zelený karton, 64 x 43 mm, tisk černý, rámeček vzor I, na R raz. vzor A

5.I.3.a - 2 kor. zelený karton, 62 x 43 mm, tisk černý, rámeček vzor I, na R raz. vzor A

5.VII.c - 2 K zelený karton, 63 x 40 mm, tisk černý, rámeček vzor VII, na R raz. vzor C

6.X - 5 K šedý karton, 64 x 43 mm, tisk černý, rámeček vzor X, (text „zapsané společenstvo s obmezeným ručením“), fialově dotištěná hodnota „K“, na R bez raz.

6.III.a - 5 K bílý karton, 64 x 40 mm, tisk černý, rámeček vzor III, na R raz. vzor A

6.VII.a - 5 K žlutý karton, 64 x 40 mm, tisk černý, rámeček vzor VII, na R raz. vzor A

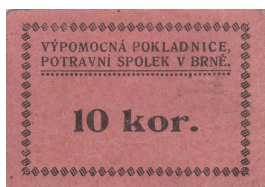

6.I.a - 5 K bílý karton, 60 x 43 mm, tisk černý, rámeček vzor I, na R raz. vzor A

7.V.a - 10 kor. červený karton, 63 x 44 mm, tisk černý, rámeček vzor V, na R raz. vzor A

7.V.ad - 10 kor. červený karton, 63 x 44 mm, tisk černý, rámeček vzor V, na R raz. vzor A + D

7.VIII.c - 10 kor. červený karton, 63 x 44 mm, tisk černý, rámeček vzor VIII, na R raz. vzor C

8.VIII.b - 20 kor. bílý karton, 62 x 44 mm, tisk červený, rámeček vzor VIII, na R raz. vzor B

8.VIII.d - 20 kor. bílý karton, 62 x 44 mm, tisk červený, rámeček vzor VIII, na R raz. vzor D

8.IX.d - 20 korun. bílý karton, 62 x 42 mm, tisk červený, rámeček vzor IX, na R raz. vzor D

Identifikovali jsme tedy 8 nominálních hodnot 10h, 20h, 50h, 1K, 2K, 5K, 10K a 20K, a 24 variant s různými rámečky. U 50h, 2K, 10 K a 20K jsou dvě varianty s razítky na rubové straně. Tento soupis nebude zcela jistě kompletní, proto velmi rádi uvítáme jakékoli další doplňující údaje.

V této aukci najdete pod položkou 1773 – 50 h poukázku s vyv. cenou 4000.- a pod položkou 1774 - 2K poukázku s vyv. cenou 5000.-

Dalibor Hodeček, Martin Klim

Použitá literatura:

Magdalena Hunčová, přednášky LS 2004/2005 Fakulty sociálně ekonomické Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem uveřejněné na internetové adrese <http://fse.1.ujep.cz> pod názvem „Sociální ekonomika a družstevnictví IV.“ *Pamětní spis k oslavě pětadvacetiletého trvání potravního spolku Výpomocná pokladnice, zapsaného společenstva s obmezeným ručením v Brně*, Brno 1888.

Jiří Daněk, Jindřich Holna, Československá nouzová a táborová papírová platidla 1914 – 1945, Praha 2006

Použití prameny: Archiv města Brna, fond K 8 Sdružený fond konzumních, potravních a úsporných družstev a spolků, z. s. s r. o., inv. č. 68 Výpomocná pokladnice Brno